

El llibre del repartiment en la historiografia valenciana del segle XIX. La recepció de l'edició de Pròsper de Bofarull

Pau Viciano

Universitat de València
Departament d'Història Medieval i
Ciències i Tècniques Historiogràfiques
Av. de Blasco Ibáñez, 28,
46010 València

RESUM: L'any 1856 Pròsper de Bofarull va publicar l'edició dels registres del *Repartiment* de València conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Malgrat la importància d'aquesta font històrica, la historiografia valenciana va trigar a fer-se ressò de l'obra. A l'inici del segle XIX el projecte d'edició del *Repartiment* per part de l'erudit Jaume Villanueva es va veure frustrat, però la còpia manuscrita dels registres va ser utilitzada pels estudiosos locals. Finalment, trenta anys després de la seua aparició, el *Repartiment* de Bofarull va ser «descobert», difós i utilitzat per una nova generació d'historiadors que unien als ideals de la Renaixença el rigor d'una història crítica i erudita basada en les evidències documentals. En aquest sentit, l'activitat del canonge i arxiver Roc Chabàs, a través del seu contacte amb l'arxiu de Barcelona, va ser determinant per a donar a conèixer l'obra de Bofarull i, fins i tot, completar-la amb els índexs que van facilitar-ne la consulta entre els estudiosos valencians.

PARAULES CLAU: edició de fonts, fonts medievals, historiografia, Renaixença, segle XIX.

Pau VICIANO, «El llibre del repartiment en la historiografia valenciana del segle XIX. La recepció de l'edició de Pròsper de Bofarull». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 25, 13-39. ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2022.25.1012. Data de recepció: 5/12/2021. Data d'acceptació: 3/2/2022. Data de publicació: 11/11/2022.

Pau.Viciano@uv.es | orcid.org/0000-0002-7190-0001

THE book of the *Repartiment* in the Valencian historiography of the 19th century. Reception of the edition of Pròsper de Bofarull

ABSTRACT: In 1856, Pròsper de Bofarull published the edition of the records of the *Repartiment* of Valencia preserved in the archive of the Crown of Aragon. Despite the importance of this historical source, Valencian historiography took a long time to pay attention to this work. At the beginning of the 19th century, the project of editing the *Repartiment* by the scholar Jaume Villanueva was thwarted, but the handwritten copy of the records would be used by local authors. Finally, thirty years after its appearance, the *Repartiment* of de Bofarull would be ‘discovered’, disseminated, and used by a new generation of historians who united the ideals of the *Renaixença* with the rigor of a critical and erudite history based on documentary evidence. In this sense, the activity of the canon and archivist Roc Chabàs, through his contact with the archive of Barcelona, was decisive in making the work of de Bofarull known, and even completing it with the indexes which facilitated consultation among Valencian scholars.

KEYWORDS: edition of sources, medieval sources, historiography, *Renaixença*, 19th century.

L'any 1856 Pròsper de Bofarull publicava *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña* com a volum XI de l'emblemàtica *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (CODOIN). L'edició d'aquests registres, que es vinculaven a l'expansió territorial de la Corona catalanoaragonesa, s'afegia als volums dedicats al Compromís de Casp, la unió de Catalunya i Aragó, les ordenacions de la casa reial i l'organització dels municipis;¹ és a

1 Aquests documents es publicaren sota el títol comú de *Procesos de las antiguas Cortes y Parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia, custodiados en el Archivo General de la Corona de Aragón y publicados de Real Orden por el Archivero mayor D. Próspero de Bofarull y Mascaró*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico y Litográfico de D. José Eusebio Monfort, vols. I-VIII, 1847-1851. Els volums IX i X (1853) es dedicaren a publicar la història dels comtes d'Urgell escrita per Diego de Monfar. La seua dimensió com a arxiver i editor de

dir, als documents que fonamentaven la construcció institucional d'aquella antiga monarquia. No cal dir que, com arreu d'Europa, aquests projectes d'edicions de fonts medievals tenien una dimensió patriòtica: la de fonamentar amb rigor erudit una història nacional.² En el cas de Bofarull, la intenció era reivindicar l'aportació de Catalunya i de la Corona d'Aragó a la història de la nació espanyola. Evidentment, a mitjan segle XIX i com que es tractava d'un prohom moderat, aquest propòsit se situava en les coordenades del «patriotisme provincial»; en aquest cas, en la voluntat de contrarestar una narrativa històrica d'Espanya monopolitzada per Castella.³ Però, més enllà d'aquest rerefons ideològic, l'empresa de l'arxiver va posar a disposició dels estudiosos un enorme cabal de documentació. Una

documents en Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *Reyes y archivos en la Corona de Aragón: Siete siglos de reglamentación y praxis archivística (siglos XII-XIX)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2008, i Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Speculum: Vida i treballs de l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, València, Irta, 2008. Sobre la col·lecció, veg. Rosa GREGORI, «El archivo de la Corona de Aragón y el mundo librario: la CODOIN, una publicación propia entre los siglos XIX y XXI», dins L. AGUSTÍ, M. BARÓ, P. J. RUEDA (eds.), *Edición y propaganda del libro: Las estrategias publicitarias en España e Hispanoamérica (siglos XVII-XX)*, València, Calambur, 2018, pp. 223-257.

2 Resulta paradigmàtic el cas d'Alemanya, sobre el qual pot veure's Antonio LINAGE CONDE, «Hacia los dos siglos de los "Monumenta Germaniae Historica"», *Signo: Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 8, 2001, pp. 9-34. Per a França, Olivier GUYOTJEANNIN, «Aperçus sur École des Chartes au XIXe siècle», dins F. M. GIMENO BLAY (ed.), *Erudición y discurso histórico: Las instituciones europeas (s. XVIII-XIX)*, València, Universitat de València, 1993, pp. 285-307, i Lara Jennifer MOORE, *Restoring Order: The Ecole Des Chartes and the Organization of Archives and Libraries in France, 1820-1870*, Duluth (Minn.), Litwin Books, 2008. Per a una visió general, veg. Patrick J. GEARY, *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, Princeton (N. J.), Princeton University Press, 2002, i Robert J. W. EVANS i Guy P. MARCHAL (eds.), *The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins*, Basingstok, Palgrave Macmillan, 2011.

3 En aquest sentit, s'ha parlat del «catalanisme» de Bofarull. Vegeu Ramon GRAU, «El pensament històric de la dinastia Bofarull», *Barcelona: Quaderns d'Història*, 6, 2002, pp. 121-138. Sobre el lligam entre la historiografia del segle XIX i el patriotisme provincial, veg. Josep M. FRADERA, «El passat com a present (la historiografia catalana de la revolució liberal a la Renaixença)», *Recerques: Història, economia i Cultura*, 23, 1990, pp. 53-71.

altra qüestió, la que plantegem en aquest estudi, és la recepció i l'ús que se'n va fer.

En el cas de l'anomenat *Repartiment de València*, que transcriu els registres de les donacions de Jaume I en la ciutat i el seu regne,⁴ la repercussió de l'edició de Bofarull va ser molt tardana. Passaren trenta anys abans que els autors valencians, fins i tot els que iniciaven la històrica crítica basada en els documents d'arxiu, es fessin ressò del volum corresponent de la CODOIN. Val a dir que els registres eren coneguts i durant l'Antic Règim i en el moment de dissolució de les senyories s'utilitzaven com a documentació amb valor jurídic. Fins i tot hi hagué un intent d'editar-los a l'inici del segle XIX, una empresa frustrada però útil perquè la còpia manuscrita va servir de base per a nombroses disputes legals i recerques històriques. Amb tot, va ser el descobriment de l'edició de Bofarull per part de Roc Chabàs el fet que va donar a conèixer la importància d'aquesta documentació entre els historiadors erudits valencians.⁵ L'aportació de Chabàs, canonge i arxiver de la catedral de València, va consistir a difondre l'obra de Bofarull i a completar-la amb uns índexs toponímics que en facilitaven la consulta. D'aquesta manera, el *Repartiment* va ser

4 Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Cancelleria, registre 5 (*Donationum regni Valentie*, 1237-1252), registre 6 (*Donacionum regni Valentie et Cathalonie*, 1235-1250) i registre 7 (*Domibus Valentia*, 1239). Sobre aquests manuscrits, veg. Josep TORRÓ, «Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)», dins E. GUINOT i J. TORRÓ (eds.), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, PUV, 2007, pp. 201-276, esp. pp. 224-237.

5 Sobre Chabàs, promotor de la nova història crítica i erudita, veg. Mateu RODRIGO LIZONDO, «Roc Chabàs, medievalista», *Saitabi*, 46, 1996, pp. 47-66; Antoni FURIÓ, «Roc Chabàs dins la tradició historiogràfica valenciana», dins V. J. ESCARTÍ i J. E. ESTRELA (eds.), *Ballester Broseta i els erudits del segle XIX: Actes de les III Jornades Culturals (Algemés, 18, 19 i 20 de novembre de 1998)*, València, Saó, 2001, pp. 73-97; Rosa SESER PÉREZ, «Roc Chabàs. Documentar i difondre la història (Dénia, 1844-1912). I centenari de la mort», *Aguaitis*, 31, 2012, pp. 9-41.

elevat a la categoria de font cabdal de la història valenciana per part de la Renaixença local.⁶

El Repartiment abans de Bofarull

Els registres de les donacions de Jaume I eren coneguts i citats al País Valencià, almenys des del segle XVIII. Quan la monarquia borbònica, després dels decrets de Nova Planta, tractà d'aclarir quins eren els drets que heretava dels reis de l'època foral, hagué de remuntar-se a la fundació del regne, a les disposicions de Jaume I que bastiren l'estructura del patrimoni reial. Vicent Branchat, un jurista d'una família de llibreters i influent assessor de la Corona, fou l'encarregat de reunir i publicar el mig miler de documents que legitimaven les previsions regalistes i confirmaven l'intendent de València, un nou càrrec del centralisme borbònic, com a successor de l'antic ofici de batlle general del regne. En el seu tractat,⁷ publicat acuradament en tres volums entre 1784 i 1786, Branchat al·ludia a l'existència dels registres de les donacions de Jaume I, però no en va fer ús en la redacció del seu llibre. Així, en referir-se al repartiment després de la conquesta de València, citava els cronistes Beuter, Escolano i Zurita, i afegia en una nota una informació que no provenia de les obres citades:

6 Font històrica, però encara no símbol fundacional de la identitat valenciana amb projecció més enllà dels cercles erudits. Aquesta nova lectura del significat del *Repartiment* començaria a promoure's ja a l'inici del segle XX; veg. Pau VICIANO, «From historical source to identity symbol. Julià Ribera and the edition of the *Llibre del Repartiment of Valencia* (1929-1939)», *Imago Temporis: Medium Aevum*, 16, 2022 (en premsa).

7 Vicent BRANCHAT, *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el reino de Valencia y de la jurisdicción del intendente como surogado en lugar del antiguo baile general*, València, Imprenta de Joseph y Tomás de Orga, 1784-1786, 3 vols.

En el Real Archivo de Barcelona entre los registros del Rey Don Jayme I, existe uno intitulado: *Regestrum tertium Iacobi I*, y antes de *Domibus Valentiae*, del año 1239, que contiene el repartimiento, ó las varias gracias y mercedes que el Rey Conquistador hizo á los que le acompañaron y ayudaron á la conquista de Valencia.⁸

Hi ha constància que Branchat consultà els arxius de València —el municipal, el reial i el de la batllia—, però no que s’hagués desplaçat o hagués demanat còpies a l’Arxiu Reial de Barcelona. En realitat, en la història del patrimoni reial que esbossa en la seva obra, cenyint-se als cronistes forals, no detalla les donacions de Jaume I. Aquests registres, però, ja eren coneguts a través d’altres llibres publicats fora de València al llarg del segle XVIII. Era el cas de la història de l’orde de la Mercè de Manuel Marià Ribera, publicada a Barcelona en 1726, una història de caràcter general però atenta a la instauració dels mercedaris al nou regne de València gràcies a les donacions de Jaume I.⁹ Ribera, bon coneixedor dels fons de l’Arxiu Reial, cita nombroses concessions recollides en els registres que es coneixerien com el *Repartiment*. Així, es refereix a «los originales de los Libros de la conquista de Valencia» i esmenta diverses donacions citant els folis del «Real Registro, pretitulado Incipiunt donationes de Valentia», del «Registro Memoriarum de domibus Valentia» i del «Real Registro Donationum de Valencia et eius termino».¹⁰ Bona prova que l’obra de Ribera havia donat a conèixer els registres de l’Arxiu Reial entre els erudits valencians és el fet que així ho suggeria, ja a l’inici del se-

8 Vicent BRANCHAT, *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el reino de Valencia y de la jurisdicción del intendente como surogado en lugar del antiguo baile general*, València, Imprenta de Joseph y Tomás de Orga, 1786, vol. III, p. 3, nota 9.

9 Manuel Marià RIBERA, *Centuria primera del real y militar instituto de la inclita religión de Nuestra Señora de la Merced...*, Barcelona, Pablo Campins, 1726.

10 *Ibidem*, pp. 163-165. Al llarg de l’obra, les denominacions dels registres poden experimentar lleugeres variacions.

gle XIX, Just Pastor Fuster en el seu repertori d'escriptors valencians. En tractar el tema de les anomenades *Trobes de mossèn Jaume Febrer*, atribuïdes a un cavaller de la Conquesta però «descobertes» al segle XVII, Fuster en defensa l'autenticitat argumentant que no podrien haver estat escrites per un autor posterior als fets històrics narrats, especialment la presència de llinatges nobiliaris no identificats en les cròniques, perquè els registres originals de les donacions mai no havien estat a València ni s'havia escrit encara l'obra de Ribera.¹¹

Al contrari que Branchat, un altre erudit valencià coetani, el notari Josep Marià Ortiz, no sols tenia notícia dels registres del repartiment, sinó que els va fer servir de font documental en diverses obres. Aquest notari formava part de l'Administració de la hisenda reial, on s'inscrivia també Branchat. De fet, en 1787 aquest darrer fou designat jutge privatiu de les causes del terç delme, un tribunal on Ortiz exercia com a escrivà.¹² Sense descartar la difusió de l'obra del mercedari Ribera, és molt probable que Branchat conegués l'existència dels registres de Barcelona a través d'aquest notari o de la lectura de les seues obres. Uns anys abans, Josep Marià Ortiz ja havia publicat un opuscle sobre la història del convent del Carme de València, en què esmentava diversos assentaments dels registres de les donacions de Jaume I, amb la denominació de *Liber Donationum Valentiae*.¹³ Fins i tot indicava que tenia una còpia del registre, encara que no

11 Just Pastor FUSTER, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno*, València, Impremta de Josep Ximeno, 1827, vol. 1, p. 3: «como nunca han existido los registros de dichas donaciones en este Reino, y encontrándose el manuscrito en el siglo XVII antes que el P. Ribera publicase su Milicia Mercenaria, hay bastante motivo para asegurar, que escribió las trobes quien lo había presenciado todo, como fue Mossen Febrer».

12 Carmen GARCÍA MONERRIS, *La Corona contra la historia: José Canga Argüelles y la reforma del Real Patrimonio valenciano*, València, PUV, 2005, p. 218.

13 Josep Marià ORTIZ, *Carta en que se da noticia de algunas antigüedades del Real Convento de Ntra. Sra. del Carmen de la Ciudad de Valencia que en respuesta a [...] Geronimo Despuig [...] del mismo real convento*, València, Impremta de Joseph y Tomás de Orga, 1779.

sembla que tingués intenció de publicar-lo.¹⁴ En qualsevol cas, Ortiz reproduïa anotacions del registre original en aquesta obra i en una altra que deixà inèdita: *Archigrafía española*.¹⁵ Aquest escrit pot considerar-se un breu tractat de diplomàtica destinat a fer intel·ligibles els documents medievals que en aquell moment encara conservaven valor jurídic, especialment per al regalisme. Ací citava el «real registro *Donationum Valencie et eius termini*» com a font, amb referències concretes als folis on es trobava la informació.¹⁶ D'aquesta manera, pot considerar-se que els registres del repartiment eren coneguts per alguns autors valencians del set-cents, però en feren un ús molt limitat com a font històrica.

Un precedent frustrat però influent: el projecte d'edició de Jaume Villanueva

El projecte d'edició dels registres de les donacions de Jaume I hagué d'esperar fins a l'inici del segle XIX. En el marc de l'ambiciosa empre-

14 Josep Marià ORTIZ, *Carta en que se da noticia de algunas antiguedades*, p. 6, nota 5: «En el propio Archivo [Reial de Barcelona] se guarda el Real Registro titulado: *Liber Donationum Valentiae* [...] de cuyo Registro tengo Copia». Torna a citar l'«Archivo Real de Barcelona, Registro *Donationum Valentiae*» en la p. 7, nota 10, entre d'altres.

15 En va donar notícia Just Pastor Fuster amb un títol lleugerament diferent: «*Argografía Valentina Española*: manuscrito que cita el autor á fojas 42 del descubrimiento de las leyes palatinas» (Just Pastor FUSTER, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno*, València, Impremta de Josep Ximeno, 1830, vol. II, p. 185). Ha estat publicat per María Luisa CABANES, «Un pequeño tratado de diplomática de José Mariano Ortiz», *Saitabi: Revista de la Facultad de Geografía i Història*, 30, 1980, pp. 73-82.

16 Per exemple, les citacions «Consta al folio 4 pag. 1 del Real registro *Donationum Valencie et eius termini*, sub era 1275 anno 1237 apud Podium de Cebolla» (p. 76, nota 16) i «A toda satisfacción logró su magestad la ciudad de Valencia el día martes 4 de las calendes de octubre de 1238, víspera de la fiesta de San Miguel, como lo dejó escrito su magestad en el real registro *Donationum Valentiae*, fol. 50, p. 4» (p. 77).

sa del *Viage literario a las iglesias de España*, el dominicà il·lustrat Jaume Villanueva es proposava publicar documents històrics que anaven més enllà de la història estrictament eclesiàstica.¹⁷ En 1814 signava un informe on retia comptes davant la Corona dels treballs efectuats des de 1802 —el *Viage* havia estat una iniciativa oficial amb un rerefons regalista— i exposava els projectes d'edició de fonts històriques. Entre elles hi havia els llibres de l'Arxiu Reial de Barcelona:

Registro de los establecimientos hechos en el reino de Valencia al tiempo de su conquista por D. Jaime I, rey de Aragón, copiado del original, ilustrado con algunas notas, y con dos índices copiosos, el primero de las familias heredadas en esta provincia: el segundo de los lugares, oficios, costumbres, monedas, pesos y demás curiosidades que contiene este documento. Puede ser un tomo en folio de cuarenta pliegos de impresión.¹⁸

No es tractava, doncs, d'una simple còpia de l'original amb finalitats merament instrumentals, és a dir, per a servir de prova en disputes jurídiques o per a elaborar estudis genealògics. Villanueva plantejava una veritable edició dels registres com a font històrica, anotada i completada amb dos índexs que facilitassen la consulta: un d'onomàstic («las familias heretades en esta provincia») i un altre de toponímic i temàtic, atent a tota mena de «curiosidades». Fins i tot hi feia un càlcul del volum de material imprès que representaria el llibre. Dissortadament, l'obra va quedar inèdita, tot i que el manuscrit era conegut i estigué a la disposició d'altres estudiosos.¹⁹

17 Germán RAMÍREZ ALEDÓN, «El *Viaje literario* de los hermanos Villanueva: trayectoria de un proyecto editorial», dins E. SOLER i N. BAS (coords.), *Placer e instrucción: Viajeros valencianos por el siglo XVIII*, València / Alacant, Real Sociedad de Amigos del País de Valencia / Universitat d'Alacant, 2008, pp. 163-199.

18 Jaume VILLANUEVA, *Noticia del viage literario a las Iglesias de España, emprendido de orden del rey en el año 1802*, València, Imprenta de Estevan, 1820, p. 68.

19 Just Pastor FUSTER, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron*, vol. II, p. 439, en donava notícia en aquests termes: «Registro de los establecimientos hechos en el

La transcripció de Villanueva fou copiada per un altre erudit dominicà, Bartomeu Ribelles, que la va usar com a font per a les nombroses obres —la majoria inèdites— que va escriure a l'inici del segle XIX. Entre les que foren publicades destaca *Memorias histórico-críticas de las antiguas cortes del reyno de Valencia* (1810), on identificava les donacions rebudes pels membres de les primeres assemblees parlamentàries. Així, esmentava les concessions contingudes en «el Registro 1, de las Donaciones de Valencia del Rey D. Jayme I, que se guarda en el Archivo Real de Barcelona», amb la referència concreta a la foliació, mentre que en altres ocasions, buscant la confirmació documental de dades obtingudes d'altres fonts, constatava que «debo advertir, que en ninguno de los dos Registros del Rey D. Jayme I, se hallan».²⁰ En general, en aquesta obra Ribelles citava el «Regist. 1» i el «Regist. 2» de Jaume I, sense atribuir-los un títol concret.²¹ Aquestes donacions s'afegiren també a la nombrosa documentació medieval que Ribelles va utilitzar per a elaborar altres treballs històrics. En el context de la difícil instauració del liberalisme, sovint es tractava d'informes encarregats per ajuntaments de domini senyorial per a justificar la seua incorporació a la Corona. Ara bé, Ribelles també es posà al servei de la noblesa valenciana quan en 1814 o 1815 redactà per al duc de l'Infantado la *Disertación histórico-crítica sobre el feudalismo particular de los pueblos del reyno de Valencia, de donde salieron expulsos los moriscos en el año 1609*.²² L'argument de Ribelles era que els llocs poblats de moriscos constituïen una excepció del feudalisme valencià, en el sentit que s'havien donat als senyors sense cap privi-

reino de Valencia, al tiempo de su conquista por D. Jaime I Rey de Aragón, copiado del original ilustrado con notas».

20 Bartomeu RIBELLES, *Memorias histórico-críticas de las antiguas cortes del reyno de Valencia*, València, Miguel Domingo, 1810, p. 10, nota 1, i pp. 16-17, nota 2.

21 Ídem, notes a les pp. 10-25.

22 Manuel ARDIT, «Política e historia en el debate sobre señoríos de las cortes de Cádiz», *Studia historica: Historia Moderna*, 6, 1988, pp. 371-379.

legi d'inseparabilitat de la Corona. La meitat d'aquest voluminós estudi, de més de tres-cents fulls, la constituïen documents editats, entre els quals hi havia donacions dels registres de Jaume I, sens dubte procedents de la còpia que Ribelles havia fet de la transcripció de Villanueva. El manuscrit es conservà en l'arxiu del duc de l'Infantado fins que la secció documental va ser publicada per Miquel Salvà i Pedro Sáinz de Baranda en la *Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España*.²³

Abans de l'edició de Bofarull, doncs, els estudiosos valencians podien accedir a escrits inèdits i publicacions on es transcrivien algunes donacions de Jaume I o, si més no, on es donava notícia de l'existència dels registres de l'Arxiu Reial de Barcelona. Així s'explica que un autor com Vicent Boix, més cronista que erudit, pogués referir-se a aquesta documentació reial en la seua *Historia de la Ciudad y Reyno de Valencia*, publicada en tres volums entre 1845 i 1847. Encara que aquestes informacions no s'incorporaren al text cronístic, s'afegiren en un mena d'apèndix titulat «Breve reseña histórica de la conquista de Valencia por D. Jaime I de Aragón, de arreglo con los documentos originales de aquella época». Com el mateix Boix indicava en una nota, «Esta reseña histórica es un extracto de la excelente obra manuscrita del señor Fuster, autor de *Biblioteca valenciana*, titulada *Archigrafía ó Conocimiento de la antigua escritura*, donde hemos encontrado noticias tan interesantes, que no hemos querido privar de

23 Miquel SALVÀ i Pedro SÁINZ DE BARANDA (eds.), *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, Madrid, Imprenta de la Viuda de Calero, 1851, tom XVIII, *Colección diplomática de los documentos á que se refiere la disertación del feudalismo particular é irredimible de los pueblos del reino de Valencia, de donde salieron expulsos los moriscos en el año 1609*. No s'hi indicava l'autor del manuscrit, però sí la procedència: «Copia moderna. Existe entre los mss. Del Excmo. Sr. Duque del Infantado» (p. 5). Els documents XIII-XVII (pp. 50-54), XVIII (pp. 58-59) i XX (pp. 59-60) transcriuen donacions citades com a provinents del «Registro primero» i el «Registro segundo» de Jaume I conservats a l'Arxiu Reial de Barcelona.

ellas á nuestros lectores». ²⁴ En realitat, l'autor de l'*Archigrafia* no era Just Pastor Fuster, sinó —com hem vist— Josep Marià Ortiz, i, de fet, així s'indicava en la veu corresponent de la *Biblioteca valenciana*. ²⁵ Fos quina fos la causa de la confusió, Boix n'extreu citacions imprecises de documents corresponents als registres que anomena «super donacione Valenciae» i «R. Registro Donat. Val.», sense indicar l'arxiu on es conservaven. ²⁶

Caldria esperar que amb l'edició de Bofarull els registres de les donacions haguessin pogut esdevenir una font directa per als historiadors valencians. Tanmateix, no sempre va ser així. El mateix Vicent Boix, en una obra de 1862, *Valencia histórica y topográfica*, ²⁷ feia al·lusions als registres reials, si bé sota el nom de «libro de Donaciones» de Jaume I. En la introducció, Boix recordava que «el rey distribuyó entre sus gefes y soldados los edificios y sierras [sic, per *tierras*] abandonadas, conforme se lee en el libro de sus donaciones». Més avant explicava que el nom del carrer de Saragossa datava de la conquesta, “porque en el libro de Donaciones se halla este á las gentes que vinieron de Zaragoza», i encara precisava que el carrer de Vidal «perteneció á un moro llamado Albuza Alifragi, como lo espresan las donaciones del rey Conquistador». ²⁸ Boix no en donava cap referència arxivística o bibliogràfica, cosa que succeïa massa sovint en els escrits de l'època, però el fet de referir-se al «libro de Donaciones» i no al terme «repartimiento» que va encunyar Bofarull, permet supo-

²⁴ Vicent BOIX, *Historia de la Ciudad y Reyno de Valencia*, València, Imprenta de Benito Monfort, 1845, t. I, p. 505, nota 1.

²⁵ Ja ho va fer notar Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, 2a ed., València, PUV, 2009, pp. 88-89.

²⁶ Vicent BOIX, *Historia de la Ciudad y Reyno de Valencia*, pp. 506, nota 6, i 507, nota 2.

²⁷ Vicent BOIX, *Valencia histórica y topográfica: Relación de sus calles, plazas y puertas, origen de sus nombres, hechos célebres ocurridos en ellas, y demás noticias importantes relativas a esta capital*, València, Imprenta de J. Rius, 1862-1863, 2 vols.

²⁸ Vicent BOIX, *Valencia...*, vol. I., XXI, p. 163 i 241, respectivament.

sar que desconeixia la *Colección de documentos inéditos* de l'Arxiu Reial. Les publicacions de Ribelles o d'altres autors anteriors, així com el manuscrit d'Ortiz i potser la còpia de Villanueva, devien ser les fonts documentals de Boix.

Fins i tot a la darrereria del segle XIX, l'edició del *Repartiment* de Bofarull encara era desconeguda entre estudiosos valencians destacats. Un autor com Josep d'Orga, ben relacionat amb Vicent Boix i membre de Lo Rat Penat, en 1877 publicava en la revista *Valencia Ilustrada* una vuitantena de donacions dels registres de Jaume I, documents que jutjava molt útils «para el estudio del Derecho patrio», ja que testimoniaven «el origen de la propiedad en nuestro reino». La seva intenció era «entresacar de los dos registros que se conservan en el Real Archivo de Barcelona, nota exacta, por orden numérico, de las Donaciones de Valencia hechas por el rey D. Jaime». L'autor no dubtava a qualificar la seva empresa d'«ímprobo trabajo (puesto que nadie lo ha hecho)» i remarcava que els historiadors i cronistes anteriors, des del mateix Viciano, «han faltado no detallando las generosas dádivas del rey Conquistador». ²⁹ L'única excepció era, al seu parer, l'obra de Bartomeu Ribelles sobre les corts valencianes publicada en 1810, cosa que indica que no sols ignorava l'edició de Bofarull, sinó també la de les donacions publicades per Salvà i Sáinz de Baranda. Josep d'Orga, però, tampoc no va consultar les fonts arxivístiques, sinó que, en realitat, el seu «ímprobo trabajo» es va limitar a copiar, de manera ordenada per folis, les transcripcions que havia publicat Ribelles en el llibre esmentat. ³⁰ Un any després, en 1878,

29 Josep d'ORGA, «Donaciones de Valencia por el rey Don Jaime I de Aragón», *Valencia Ilustrada*, 13, 29 de juliol de 1877, pp. 101-104. Sobre aquest autor, veg. Joaquim MARTÍ MESTRE, «L'interés per l'onomàstica durant la Renaixença. Josep Orga i Pinyana (València, 1800-1881)», *Homenatge a Ramon Amigó: Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 84, març de 2001, p. 65, nota 14.

30 Josep d'ORGA, «Donaciones de Valencia». Una prova que no havia consultat l'edició de Bofarull és que en aquesta no figura la donació a Artal de Luna (*Artallus de Luna*,

l'escriptor i periodista Joan Baptista Perales publicava el primer volum de la *Historia general de Valencia*,³¹ on incloua en un apèndix les donacions incloses en el tom XVIII de la *Colección de documentos inéditos para la historia de España*.³² D'aquesta manera, citava expressament l'edició dels documents duta a terme per Miquel Salvà i Pedro Sáinz de Baranda en 1851, però tampoc no s'hi feia referència a l'obra de Pròsper Bofarull, publicada cinc anys després.

A la darrera del segle XIX, doncs, una vintena d'anys després de la publicació del *Repartimiento* de Bofarull, aquesta edició era desconeguda entre autors destacats de la historiografia valenciana. La notícia que tenien dels registres de les donacions provenia, deixant a banda publicacions com la història de l'orde de la Mercè de Ribera, dels manuscrits de Josep Marià Ortiz i de Jaume Villanueva. Aquesta darrera transcripció de la totalitat dels registres no arribà a la impremta, però fou utilitzada per Bartomeu Ribelles tant en el seu llibre sobre les corts valencianes com en el tractat manuscrit encarregat pel duc de l'Infantado, que al seu torn seria publicat en la *Colección de documentos inéditos para la historia de España*. A través d'aquestes publicacions, la transcripció de Villanueva es va donar a conèixer

alqueriam de Paterna et Maneçar. vii. idus julii), la primera del f. 1 del registre 5 (*Repartimiento*, p. 151), ratllada i cancel·lada amb dues aspes, mentre que sí que figura en les donacions transcrits per Ribelles (*Memorias histórico-críticas*, p. 18) i en l'article de D'ORGA (*op. cit.*, p. 102), ací amb l'afegit «an. 1237» en la datació, que no consta en el document original, però sí en l'edició de Ribelles.

³¹ Aquest títol figura en el frontispici, però el títol de la portada és *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia por el licenciado Gaspar Escolano [...] aumentada [...] y continuada hasta nuestros días por Juan B. Perales*, València / Madrid, Terraza, Aliena y Compañía, 1878-1880, 3 vols. De fet, es tracta d'una continuació revisada de la crònica de Gaspar ESCOLANO, *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, València, 1610-1611.

³² L'apèndix es titula «Colección diplomática de los documentos a que se refiere la disertación del feudalismo particular e irredimible de los pueblos del reino de Valencia», com el volum de la *Colección*. Juan Bautista PERALES, *Historia general de Valencia*, València / Madrid, Terraza, Aliena y Compañía, 1878..., 1878, vol. I, p. 624.

indirectament i serví de font per a treballs posteriors, tot i que solien limitar-se a prear la importància de les donacions i a publicar-les sense cap estudi ulterior. El rerefons d'aquest desconeixement de l'obra de Bofarull era tant la desconnexió dels estudiosos de València respecte a Barcelona, com el fet que autors com Vicent Boix, Josep d'Orga i Joan Baptista Perales, tot i que tinguessin alguna formació universitària, no eren investigadors erudits, sinó literats i periodistes interessats a divulgar la història valenciana amb una intencionalitat política liberal. De fet, la recepció del *Repartimiento* de Bofarull tingué lloc a través de Teodor Llorente, que, sense ser un historiador acadèmic, mostrava un major rigor intel·lectual i estava atent a la producció cultural i historiogràfica de Barcelona.

La recepció de l'edició de Bofarull: de Llorente a Chabàs

Teodor Llorente, el patriarca de la Renaixença valenciana, tenia coneixement de la publicació de Bofarull als anys setanta, almenys indirectament. En la traducció que va publicar en 1874 de l'obra de Charles Tourtoulon *Don Jaime el Conquistador*,³³ l'autor occità citava l'edició del *Llibre del repartiment* en diverses ocasions³⁴ i n'indicava

33 Charles de TOURTOULON, *Don Jaime el Conquistador, rey de Aragón, conde de Barcelona, señor de Montpellier, según las crónicas y documentos inéditos*, traducció de Teodor Llorente, València, Imprenta José Doménech, 1874 (edició original: Montpeller, 1863-1867). Val a dir que en 1863 Llorente ja havia fet una ressenya de l'obra en el diari *La Opinión* i en 1872 *Las Provincias* anunciava l'adquisició dels drets de traducció. El mateix Tourtoulon va revisar en 1873 la traducció de Llorente, amb el qual va intercanviar correspondència, segons Irene ATALAYA FERNÁNDEZ, *Traducción y creación en la obra de Llorente*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2017, pp. 297-299.

34 Charles de TOURTOULON, *Don Jaime el Conquistador, rey de Aragón, conde de Barcelona, señor de Montpellier, según las crónicas y documentos inéditos*, traducció de Teodor Llorente, València, Imprenta José Doménech, 1874, vol. II", p. 321, notes 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9 i 10, entre altres citacions.

que el *Liber partitionis regni Maioricae* «forma con el Repartiment de Valencia, el tomo XI de la *Coleccion de los documentos inéditos*» del Arxiu de la Corona d'Aragó.³⁵ La referència bibliogràfica, tot i que no esmentava el nom de l'editor, era suficientment exacta perquè el volum de Bofarull fos conegut en els cercles erudits de la capital valenciana, més o menys acostats a Llorente. De fet, aquest mateix, en la seua síntesi històrica *Valencia*, publicada en 1887, assenyalava ja amb la designació de «Repartiment» els registres de les donacions, tal com havia fet Bofarull, i citava explícitament l'edició d'aquest darrer sense esmentar, però, el nom: «Se ha publicado el *Repartimiento de Valencia* en el tomo XI de la *Colección de docum. inéd. del Archivo general de la Corona de Aragón*».³⁶ A partir d'aquesta font, Llorente fins i tot elaborava unes primerenques dades quantitatives sobre la colonització de València, predominantment catalana:

Hay en el *Repartimiento* una relación muy curiosa de las casas dades en Valencia a los pobladores que vinieron de fuera, los cuales estaban agrupados en barrios según su procedencia. [...] Agrupando estas cifras, resultan 1.018 casas para catalanes, y 597 para aragoneses. Al predominio catalán de la población de Valencia, unióse sin duda, para determinar el idioma de la ciudad reconquistada, la influencia poderosa de la corte del rey Don Jaime, cuya lengua favorita era la provenzal catalana.³⁷

35 *Ibidem*, 1874, vol. I, p. 216, nota 2.

36 Teodor LLORENTE, *Valencia: Sus monumentos y artes. Su naturaleza é historia*, Barcelona, Daniel Cortezo, 1887, vol. I, p. 117, nota 1. Sobre aquesta obra, veg. Pau VICIANO, *El regne perdut: Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana*, Catarroja / Barcelona, Afers, 2005, pp. 19-47.

37 Tedodor LLORENTE, *Valencia...*, pp. 117-118, nota 1. En referir-se a la minoria jueva, Tedodor LLORENTE, *Valencia...*, p. 122, nota 2, indica: «En el *Repartimiento de Valencia* se señaló á los judíos un barrio para que lo poblasen “según fuero de la aljama de Barcelona”».

Segurament a través de Llorente, el coneixement de l'edició de Bofarull es va difondre entre el cercle d'erudits més proper. Un any després de la traducció de *Don Jaime el Conquistador*, Vicent Salvador, més conegut com el marquès de Cruïlles, acabava la redacció d'una guia erudita de la capital que es va publicar en 1876 com a *Guía urbana de Valencia antigua y moderna*.³⁸ L'autor hi citava les dades del «repartimiento de Valencia por el Rey D. Jaime, según la colección de documentos inéditos del archivo de Aragón». En un altre passatge l'al·lusió es feia més concreta: «La antigüedad y situación de esta iglesia [Sant Martí] es evidente desde la publicación de las abreviaciones del repartimiento general de Valencia hecho por el Rey D. Jaime I, en la colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, en cuyo tomo XI» figurava una referència a aquesta església.³⁹

Ja a l'inici dels anys vuitanta del segle XIX, en 1882, Lluís Tramoyeres publicava a la *Revista de Valencia* un article sobre l'artesanat en l'època de Jaume I, on al·ludia al «repartimiento» de València, sense indicar, però, la font arxivística o editada. Amb tot, no sembla que es tractés d'una al·lusió genèrica, ja que entrava en detalls quan afirmava que «en el repartimiento solamente aparecen nombrados (a escepción de los zapateros) individuos que ejercían ministerios mecánicos».⁴⁰ Aquest article, en realitat, era una versió d'una part de l'obra sobre els gremis premiada per Lo Rat Penat el mateix 1882. És possible que, pel caràcter més divulgatiu de la revista, s'haguessen suprimit algunes notes erudites. I, de fet, quan ja en 1889 es publicà

38 EL MARQUÉS DE CRUÏLLES, *Guía urbana de Valencia antigua y moderna*, València, Impremta de José Rius, 1876, 2 vols.

39 *Ibidem*, vol. I, p. 130. Més avant tornava a esmentar l'«abreviatura del registro de la donación del Rey Don Jaime I tomada de la interesante colección de inéditos del archivo de Aragón» (vol. I, p. 343).

40 Lluís TRAMOYERES, «La sociedad industrial en Valencia bajo el reinado de Don Jaime I (I)», *Revista de Valencia*, II, 1882, pp. 409-416.

finalment el llibre amb el títol *Instituciones gremiales: Su origen y organización en Valencia*, s'incorporaren al text les notes bibliogràfiques sobre el *Llibre del repartiment* que no aparegueren a l'article de 1882.⁴¹ Així, l'edició era citada, una vegada més sense esmentar Bofarull, però de manera exacta, com el «Repartimiento de Valencia», tomo XI, pág. 143, de la Colección de docum. ind. [sic] del arch. de Aragón».⁴²

No hi ha dubte, doncs, que a la fi del segle XIX l'edició de Pròsper Bofarull era coneguda i consultada pels historiadors de la ciutat de València. No per tots, però, com hem vist: els autors menys erudits, com ara Josep d'Orga o Joan Baptista Perales, ignoraven el *Repartimiento de Valencia*. Fora dels cercles de la capital, fins i tot els nous historiadors crítics desconeixen —o no consultaven— l'obra de Bofarull. A Dénia, el jove Roc Chabàs, l'iniciador de la renovació historiogràfica sota el signe del rigor erudit, havia escrit la seua *Historia de la ciudad de Denia*,⁴³ publicada en dos volums en 1874 i 1876, sense esmentar el *Repartiment*, tot i que citava el llibre recent de Tourtoulon,⁴⁴ on —com hem vist— es feia referència a l'edició de Bofarull. De fet, es limitava a utilitzar les fonts cronístiques i la documentació conservada en l'arxiu municipal. Com el seu autor reconeixeria uns anys després, el *Llibre del Repartiment* havia estat una font molt valuosa.⁴⁵ Amb tota seguretat, l'eclesiàstic de Dénia no

41 Lluís TRAMOYERES, *Instituciones gremiales: Su origen y organización en Valencia*, València, Impremta Doménech, 1889. Obra premiada per Lo Rat Penat en 1882.

42 *Ibidem*, p. 36. També se cita el *Repartiment* en la p. 41, notes 1 i 2.

43 Roc CHABÀS, *Historia de la ciudad de Denia*, Dénia, Impremta de Pedro Botella, 1874-1876, 2 vols.

44 *Ibidem*, vol. I, p. 242, nota 1.

45 En tractar la conquesta de Dénia, referint-se a la possibilitat de seguir les cròniques deia: «Pero no lo haremos, lector querido, sino que antes confesaremos contigo nuestras culpas y deslices y los falsos amores de nuestros cronistas. Guiados por ellos escribimos la *Conquista de Denia por el Capitán Curróz* cap. VIII de la 2.ª parte de la *Historia de Denia*. Hasta el arabista Conde nos hizo perder el tino con sus noticias, y todo se conjuró para a

coneixia llavors aquest volum i potser ignorava fins i tot l'existència dels registres de l'Arxiu Reial de Barcelona, ja esdevingut Arxiu de la Corona d'Aragó. En aquell moment no formava part dels cercles d'erudits de València, on era coneguda i citada l'edició de Bofarull. No va ser fins deu anys després de l'aparició del segon volum de la seua història de Dénia que va reconèixer aquesta mancança.

El primer contacte que Chabàs va establir amb l'Arxiu de la Corona d'Aragó va ser a través d'Antoni Chabret, que s'hi havia desplaçat en març de 1886 per a recollir dades documentals per al seu llibre *Sagunto*.⁴⁶ En aquell moment el director de l'Arxiu era Manuel de Bofarull, fill i continuador de l'editor del *Llibre del repartiment*, un erudit ja ancià que, com acostumava a fer, va ajudar el metge i historiador saguntí en la seua recerca arxivística.⁴⁷ Val a dir que el llibre havia estat premiat uns anys abans en els Jocs Florals de Lo Rat Penat i que uns mesos després del viatge a Barcelona, en maig de 1886, se'n publicà un avanç en la revista *El Archivo*, la publicació erudita dirigida i editada per Roc Chabàs.⁴⁸ Probablement va ser Chabret qui va

cernos extraviar: téngase por no escrito aquel capítulo, que necesita un estudio exprofeso [...]»; Roc CHABÀS, «El capitán Carróz», *El Archivo (EA)*, II, 1887-1888, p. 34. Tot seguit citava diverses donacions a aquest noble publicades en el *Repartimiento* de Bofarull (Roc CHABÀS, «El capitán Carróz», p. 35).

46 Antoni CHABRET, *Sagunto: Su historia y monumentos*, Barcelona, Sucesores de N. Ramírez, 1888, 2 vols.

47 Mateu RODRIGO LIZONDO, «Epistolari de Roc Chabàs amb Manuel de Bofarull (1886-1892)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XCIII, 2017, pp. 285-356. Veg. la relació epistolar de Chabret amb Bofarull en Juan Antonio MILLÓN VILLENA, *Antonio Chabret Fraga, epistolario (1886-1891): Cartas a Manuel de Bofarull i de Sartorio*, Sagunt, Centre d'Estudis del Camp de Morvedre, 1996.

48 Antoni CHABRET, «Sagunto. Su historia y monumentos», *EA*, I, 1888, pp. 12-13, 21-23 i 30-31 (índex del llibre inèdit), i Antoni CHABRET, «Orígenes de Sagunto», *EA*, I, 1888, pp. 35-37, 41-43 i 49-53. En la versió final del llibre, publicada a Barcelona en 1888, ja citava «el *Repartimiento de Valencia*, publicado por Bofarull en el tomo XI de la *Colección de documentos inéditos del Archivo de Aragón*», Antoni CHABRET, *Sagunto...*, vol. I, p. 31, nota 2. L'edició de Bofarull se cita també al vol. I, pp. 204-205, i 226, i al vol. II, pp. 331 i 365.

fer veure a l'historiador de Dénia la rellevància de la documentació conservada a l'arxiu de Barcelona per als estudis que havia emprès i el va posar en contacte amb el seu director. Al mes següent, en juny de 1886, Chabàs escrivia a Bofarull agraint-li la tramesa d'«una cuartilla con unas notas del repartimiento de Valencia referentes a Dénia» que «no sólo dan luz sino que hasta echan por tierra datos consignados en mi Historia». ⁴⁹ Chabàs reconeixia honestament que no havia consultat aquesta documentació i donava a entendre que no havia tingut accés —o potser en desconeixia l'existència— a l'edició de Pròsper de Bofarull. «Deseo tener el tomo XI, o sea el del Repartimiento, lo mismo que el VIII, Municipalidades, y abonaré su importe a su aviso», demanava en la mateixa carta. Un jove arabista com Julià Ribera tampoc no havia utilitzat l'edició del *Repartimiento* com a font dels seus articles publicats a *El Archivo*. «Creo [deia Chabàs al director de l'Arxiu] que está en disposición de sacar mucho provecho del Repartimiento de Valencia», cosa que no havia fet fins aleshores. En realitat, Chabàs no estava segur que Ribera tingués cap exemplar de l'edició: «Le he preguntado si tiene dicho libro: cuando conteste le avisaré, pues quiero que le tenga regalado por mí». ⁵⁰ Finalment, el volum amb l'edició del *Repartimiento* va arribar a mans de l'arabista, que el valorava entusiastament en una carta a Chabàs com a «utilísimo por todos conceptos y que he leído ya [...], mejor dicho, he ojeado, porque es la lectura del primer afán lo que le he dado en unas cuantas horas, libro que merece leerse mucho, para comenzar a entender la parte aràbiga». ⁵¹ «Me pongo las manos en la cabeza de lo que hizo Malo de Molina; los trabajos de Boix y de Cruilles ayunan

49 Carta del 15 de juny de 1886, publicada per Mateu RODRIGO LIZONDO, «Epistolari...», p. 303.

50 Carta del 2 de juliol de 1886, *ibídem*, p. 304.

51 Chabàs reproduïx aquesta part de la carta que li va enviar Ribera en la que ell va escriure a Bofarull el 17 de juliol de 1886, *ibídem*, p. 306.

del material del Repartimiento en la parte arábica». ⁵² Com, d'altra banda, els seus mateixos treballs fins a aquell moment.

Si fins aleshores els historiadors més lligats a la renovació de la disciplina, en un sentit de rigor erudit, no havien tingut en compte el *Llibre del repartiment*, aviat emprengueren la tasca d'usar l'edició de Bofarull, difondre-la entre els investigadors i fer-ne més fàcil l'accés amb l'elaboració d'índexs onomàstics i toponímics. Chabàs s'afanyava a donar notícia en *El Archivo*, en juliol de 1886, un mes després d'haver-ho demanat a Manuel de Bofarull, de la recepció de dos toms de la *Colección de documentos inéditos de la Corona de Aragón*, i indicava que «Del provecho que hemos sacado del otro tomo, ó sea del Repartimiento de Mallorca, Valencia y Cerdeña, hay para un buen artículo». ⁵³ I, de fet, el mes següent es publicaven, sense signar, diversos registres del *Repartiment* referents a Dénia en la «Sección de Documentos». ⁵⁴ Poc després, en setembre del mateix any, va viatjar amb Antoni Chabret a Barcelona per a visitar l'Arxiu de la Corona d'Aragó i conèixer personalment Manuel de Bofarull, amb qui entaularia amistat. ⁵⁵ Prova del «profit» que va traure Chabàs de l'edició del *Repartiment* és que en cap dels set toms d'*El Archivo*, publicats entre 1886 i 1893, mai no hi va mancar algun article seu basat en aquesta font publicada o, almenys, que hi fes referència. Així, citava

⁵² *Ibíd.*, p. 307.

⁵³ En una nota sense signar, però amb tota seguretat del mateix Chabàs, s'indica: «Hemos recibido dos tomos de la colección de documentos inéditos del Archivo de la corona de Aragón. Del primero: colección de cartas pueblas, hemos sacado en limpio una fecha que en vano buscábamos en otra parte»; el segon era el del *Repartiment* (*EA*, I, 1886, p. 79).

⁵⁴ «Sección de documentos. Del repartimiento del Reino de Valencia», *EA*, I, 1886, p. 112.

⁵⁵ Veg. la crònica d'aquest viatge, on ressonava el precedent de Jaume Villanueva, en Roc CHABÀS, «Viaje literario al Archivo General de la Corona de Aragón», *EA*, I, 1886, pp. 187-190. L'autor comentava la riquesa dels fons de l'arxiu, però, paradoxalment, no deia res del *Llibre del repartiment*.

el *Repartimiento* en diversos treballs sobre la història de Dénia i la Vallidigna,⁵⁶ el feia servir per a refutar algunes afirmacions de Bartomeu Ribelles sobre la carta de poblament de Sueca⁵⁷ i en recollia dades per a l'etimologia dels topònims valencians⁵⁸ i per a l'estudi dels mossàrabs valencians⁵⁹ o de personatges històrics del segle XIII com Teresa Gil de Vidaure, Said Abū Sa'īd i el mateix Jaume I.⁶⁰

Al costat de Chabàs, l'historiador que més es beneficià de l'edició de Bofarull va ser l'arabista Julià Ribera. En 1886 ja publicava un treball sobre personatges musulmans de València on afirmava que el *Repartiment* era «el gran inventario de la herencia de los árabes», i citava expressament el «Repartimiento del Reino de Valencia publicado por D. Próspero de Bofarull». ⁶¹ Ribera no deixà d'insistir en l'interès excepcional del document editat per l'arxiver de Barcelona i el qualificà de «magnífico inventario de donación del rey Don Jaime» i de «documento preciosísimo». ⁶² A partir d'aleshores, les referències a aquest registre documental foren constants en els estudis sobre l'època islàmica valenciana que aparegueren a *El Archivo*. En la

56 «La provincia de Denia», *EA*, I, 1886, pp. 257-260. «El capitán Carróz», *EA*, II, 1888, pp. 30-36. «Nuestra sección de documentos», *EA*, II, 1888, pp. 208-210. «Vallidigna. Excursión arqueológico-geográfica», *EA*, III, 1888-1889, pp. 289-296.

57 «La carta-puebla de Sueca. El P. Ribelles», *EA*, II, 1888, pp. 205-208.

58 «Investigaciones etimológicas», *EA*, VI, 1892, pp. 287-290. «Estudios etimológicos. Alcira y Carcagente», *EA*, VII, 1893, pp. 222-229.

59 «Los mozárabes valencianos», *EA*, V, 1891, pp. 6-28.

60 «Doña Teresa Gil de Vidaure», *EA*, VI, 1892, pp. 22-35; «Nuestra sección de documentos (I. Ceid Abu-Ceid)», *EA*, IV, 1890, pp. 214-221, esp. p. 218, on lamentava que un erudit il·lustrat com Josep Teixidor no hagués pogut disposar d'una edició com la de Bofarull: «Si hubiera habido éste [Josep Teixidor] á la mano el libro del Repartimiento de D. Jaime, que ahora tenemos impreso, hubiera hecho de seguro investigaciones que pusieran en claro estos puntos históricos»; «Notas cronológicas del reinado de Don Jaime I de Aragón», *EA*, VII, 1893, pp. 238-248.

61 Julià RIBERA, «Moros célebres valencianos en literatura y viajes», *EA*, I, 1886, p. 140.

62 Julià RIBERA, «Nobleza musulmana en el reino de Valencia: los Beni-Mofaguaz de Játiva», *EA*, II, 1887-1888, p. 54, i «Correcciones y notas», *EA*, II, 1887-1888, p. 249.

mateixa època, concretament en 1888, escrivia a Teodor Llorente i remarcava la importància que tenia com a font històrica per al coneixement de la ciutat islàmica: «He comenzado (para “inter nos”) el estudio del llamado Repartimiento de Valencia. Voy viendo algo más claro. La topografía de la ciudad de Valencia me parece casi completa y hasta en muchas partes me atreviría á señalar los nombres arábigos de las calles y barrios de hoy». Val a dir que potser començava a sospitar que el document no era, en realitat, «el» *Repartiment* del regne, sinó que tenia un caràcter parcial, i per això mateix li reservava el qualificatiu de «llamado». I, pel que fa a l'edició de Bofarull, ja en 1886 havia advertit algun error de transcripció, tot i que el disculpava traient-hi importància.⁶³ Enlluernat per l'allau d'informació sobre la societat islàmica valenciana, en aquell moment Ribera considerava un entrebanc menor la manca d'exhaustivitat dels registres o les distorsions dels termes àrabs degudes als mateixos escrivans medievals o, fins i tot, a les confusions de l'editor.⁶⁴

Més enllà d'usar el volum de Bofarull com a font per a molts dels estudis que publicà en la seua revista, Chabàs emprengué la tasca d'elaborar uns índexs toponímics que facilitessin la consulta d'aquesta edició. Amb el títol d'«El Libro del Repartimiento de la ciudad y reino de Valencia», en 1888 publicà en *El Archivo* aquest valuós instrument que arrodonia l'edició de Bofarull.⁶⁵ Però no es limità a elaborar uns simples però imprescindibles índexs, sinó que també va

63 Julià RIBERA, «La provincia de Denia», *EA*, I, 1886, p. 253; «Véase *El Archivo*, pág. 112. Allí dice, como en el Repartimiento [es refereix a l'edició de Bofarull], Pitranzi, y debió leerse Pitrausi. La n y la u son fáciles de equivocar en los manuscritos».

64 Posteriorment, a l'inici del segle xx, es va mostrar molt crític respecte a l'obra de Bofarull i va promoure una nova edició del *Llibre del repartiment* que, finalment, es va limitar a una publicació facsímil apareguda pòstumament en 1939. Veg. Pau VICIANO, «From historical source...».

65 Roc CHABÀS, «El Libro del Repartimiento de la ciudad y reino de Valencia», *EA*, III, 1888, pp. 73-98 i 217-225, aquesta darrera part dedicada a la toponímia urbana de la capital.

corregir algunes de les transcripcions de Bofarull, tasca per la qual sens dubte acudir al document original, del qual cita els folis. Com deia ell mateix dels registres del *Repartiment*, «Varias veces los hemos tenido en nuestras manos, los hemos confrontado con la edición que de ellos se hizo en 1856 por D. Próspero de Bofarull, y cada vez encontramos nuevos datos históricos, geográficos, lingüísticos, paleográficos etc.»⁶⁶ Evidentment, no es tractava d'un treball sistemàtic de revisió d'aquesta edició, sinó de casos aïllats que podien haver sorgit en el transcurs d'alguna recerca de Chabàs o de la mateixa elaboració dels índexs. En qualsevol cas, l'erudit eclesiàstic esmentava alguna confusió entre la *n* i la *u* en la transcripció publicada,⁶⁷ però igualment omissions, i al·ludia a algun text «no copiado en la edición Bofarull».⁶⁸ Un historiador crític com Chabàs, doncs, no podia deixar d'adonar-se de les mancances de la publicació del *Llibre del repartiment*. Amb tot, continuarien pesant més les informacions que aportava com a font històrica, sobretot per a l'època islàmica, tot i que l'edició disponible no fos impecable o que el mateix document original no tingués un caràcter exhaustiu, és a dir, no fos un veritable repartiment de tot el regne de València. «Su mismo desaliño es prenda de ingenuidad, pues, hasta con sus borrados y apostillados, es el

66 *Ibidem*, p. 73.

67 *Ibidem*, p. 86, on deia: «Carcasneu - Alq. de Alcira, acaso Carcasnen, pues en los Mss. se confunde la *n* final con la *u*».

68 En la veu «Albalat» indicava «In termino Xugar, dice el fól. 21 del original, en don. no publicada» (*ibidem*, p. 75). En l'entrada «Alcudia» afegia: «huerto en el camino de Murviedro, fól. 55 no copiado en la edición Bofarull» (p. 77). En la veu «Malilla» precisava: «Don. junto á Ruzafa, fól. 85 v. del original, no copiada en la edición Bofarull» (p. 91). De fet, Bofarull no va transcriure les donacions que considerava cancel·lades perquè havien estat ratllades en els registres. En aquest sentit, durant la Transició valenciana, l'historiador Antonio Ubieto va acusar Bofarull d'haver omès deliberadament les donacions a beneficiaris aragonesos per a reforçar la idea de la colonització catalana del regne de València. Aquesta acusació forassenyada, producte d'una obsessió anticatalanista, ha tingut una resposta contundent de Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, «Próspero de Bofarull versus Antonio Ubieto: crítica de una manipulación», *Pasiones Bibliográficas*, 5, 2021, pp. 153-171.

libro del Repartimiento la luz que nos hace ver, á través de sus páginas, en la oscuridad de los últimos tiempos de la dominación sarracena, así como un rayo nos guía en tenebrosa noche», deia Chabàs. Només el volum referit a les cases de València podia acostar-se —només acostar-se: era un esberrany— a un repartiment, ja que per a la resta del país les donacions eren clarament escadusseres: «el Repartimiento no es tal repartimiento (como lo fué el de Mallorca) sino una serie de notas en borrador para hacer el de Valencia en sus casas y término, y datos sueltos para lo demás del Reino, del cual no aparece se hiciera distribución sistemática». ⁶⁹ Aquesta idea del caràcter d'esberrany d'unes donacions aïllades, escampades arreu del regne, la continuaria tenint al llarg de la seua vida. En 1902, en *Génesis de derecho foral de Valencia*, insistia en la mateixa idea: «Nótese bien que el *Repartimiento* no está completo: en rigor lo publicado son algunas notas, que se tuvieron presentes para hacer el reparto de tierras y casas de la ciudad y reino; pero no el mismo repartimiento, que es lo que se hizo en Mallorca». ⁷⁰ D'aquesta manera, si bé alertava de les limitacions del *Llibre del repartiment* com a font històrica, es mostrava discret —almenys en públic— pel que feia a les mancances de l'edició de Bofarull.

A més dels índexs toponímics, Chabàs va dedicar un altre article al que anomenava «parte lexicográfica». ⁷¹ No es tractava d'un veritable índex onomàstic, sinó d'una mostra del repertori lèxic que figurava en el document, amb una atenció especial als noms de persona. Així, oferia llistes dels noms d'oficis, d'apel·latius geogràfics d'origen àrab i de termes comuns, que oferia a la curiositat dels llatinistes i

⁶⁹ *Ibíd.*, p. 73.

⁷⁰ Roc CHABÀS, *Génesis del derecho foral de Valencia*, València, Imprenta de Francisco Vives Mora, 1902, p. 36 de la «Sección de documentos».

⁷¹ Roc CHABÀS, «El libro del Repartimiento de la ciudad y reino de Valencia. IV. Indicador lexicográfico», *EA*, VII, 1893, pp. 365-372.

arabistes. D'aquesta manera, més que no pas elaborar un instrument descriptiu, com ho era l'índex toponímic, Chabàs pretenia estimular l'interès dels estudiosos amb un tast de les possibilitats que oferia el *Repartiment* com a font filològica. Amb aquesta mateixa intenció de promocionar la rellevància del document i, en concret, l'edició de Bofarull, va dedicar un article a valorar la importància dels registres com a font històrica, en el qual va apuntar algunes de les línies d'estudi que podien desenvolupar-se.⁷² Tot i que advertia de les seues mancances i insistia en el fet que no es tractava d'un veritable repartiment, sinó només d'«una colección de notas de donaciones», d'un «libro tan informe», afirmava que «Es el libro del Repartimiento como relámpago en noche obscura, que al par que ilumina, ciega con su resplendor».⁷³ Quins aspectes de la història illuminava l'edició de l'arxiver? En primer lloc i sota l'epígraf «Noticias históricas», la precisió cronològica d'alguns fets disputats, com ara la data de la rendició de València i de l'entrada de Jaume I en la ciutat, objecte de discrepàncies entre els cronistes i historiadors anteriors. Però les donacions del *Repartiment* informaven igualment sobre «Figuras y figurones de la conquista». Amb aquests termes al·ludia als personatges esmentats en el *Repartiment*, entre els quals destacaven les dades sobre els servidors de la casa reial, majoritàriament membres de la noblesa, que eren seguits pels personatges eclesiàstics, els jueus i els «moros adictos», i, per a acabar, els burgesos, els artesans i altres elements populars, fins a descendir als nivells més baixos, del món de la prostitució.

Deixant a banda els reflexos ideològics de l'època i de la seua condició social,⁷⁴ aquesta proposta d'utilització del *Repartiment* tra-

72 Roc CHABÀS, «El libro del Repartimiento de la ciudad y reino de Valencia», *EA*, VI, pp. 240-250.

73 *Ibidem*, p. 240.

74 Es referia als personatges marginals com a «gente de esta calaña» (*ibidem*, p. 250),

duïa la concepció historiogràfica de Chabàs: una crítica de les cròniques per a establir documentalment els «fets» rellevants del passat i, alhora, un interès pels grans personatges —i fins a cert punt també pels petits— com a protagonistes de la història valenciana. Ara bé, més enllà dels èxits i límits d'aquesta historiografia de la Renaixença, l'aportació de Chabàs a la difusió i la consulta de l'obra de Bofarull constitueix un aconseguiment que pot mesurar-se amb una simple constatació: aquesta va ser l'única edició del *Repartiment* que van poder fer servir els historiadors fins que, ja al llindar de 1980, se'n publicaren dues amb criteris més actuals.⁷⁵ Pràcticament un segle després de la recepció de l'edició de Bofarull en les pàgines d'*El Archivo*.

mentre que atribuïa als jueus el tòpic de situar-se «siempre de parte del vencedor» (p. 248) o considerava —al·ludint a la traïdoria— «señal de que se vendió» les donacions rebudes per un «moro adicto» (p. 249).

⁷⁵ Es tracta del *Llibre del repartiment de València*, edició dirigida per Antoni Ferrando, València, Vicent Garcia, 1979, i del *Llibre del repartiment del regne de València*, edició, estudi preliminar i índexs de Maria Desamparados Cabanes i Ramon Ferrer, Saragossa, Anubar, 1979.

Els continguts de la revista estan subjectes a la llicència Creative Commons Reconeixement (by). Es permet qualsevol explotació de l'obra, incloent-hi una finalitat comercial, així com la creació d'obres derivades, la distribució de les quals també està permesa sense cap restricció.

